Het pottenbakkersatelier aan de Beukenbergweg te Tongeren

Geerts, R.C.A.; Hartoch, E.; Vilvorder, F.

Citation
Geerts, R. C. A., Hartoch, E., & Vilvorder, F. (2014). Het pottenbakkersatelier aan de Beukenbergweg te Tongeren. *Signa*, *3*, 89-96. Retrieved from https://hdl.handle.net/1887/4287946

Version:	Publisher's Version
License:	Leiden University Non-exclusive license
Downloaded from:	https://hdl.handle.net/1887/4287946

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

SIGNA

2014 3

Revue éditée par le Comité
pour la diffusion de la recherche
en archéologie gallo-romaine

Tijdschrift uitgegeven door het Comité
voor de verspreiding van het onderzoek
in de Gallo-Romeinse archeologie

Comité de lecture / Leescomité

Catherine Coquelet, Guido Creemers, Wim De Clercq, Ann Degraeve, Marc Lodewijckx, Claire Massart, Nicolas Paridaens, Alain Vanderhoeven, Fabienne Vilvorder

Secrétariat de rédaction (FR)

Véronique Jonet (Centre de recherches d'archéologie nationale - INCAL UCL)

Mise en page / vormgeving

Nathalie Bloch (CReA-Patrimoine, ULB)

Couverture / voorblad

Nathalie Bloch, Nicolas Paridaens
Étendard de Flobecq / Standaard van Flobecq © Musées royaux d'Art et d'Histoire / Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis (Bruxelles - Brussel)
Abraham Ortelius, *Belgii Veteris Typus*, 1594 © Museum Plantin-Moretus (Antwerpen)

Comité pour la diffusion de la recherche en archéologie gallo-romaine / Comité voor de verspreiding van het onderzoek in de gallo-romeinse archeologie

Catherine Coquelet, Faculté de philosophie, arts et lettres, Université Catholique de Louvain (Louvain-la-Neuve) / DGO4, Direction de l'Archéologie, Service public de Wallonie (Liège) / Facultés universitaires Notre-Dame de la Paix (Namur)
Guido Creemers, Gallo-Romeins Museum Tongeren
Wim De Clercq, Historical Archaeology Research group, Ghent University (Gent)
Ann Degraeve, Service public régional de Bruxelles, Direction des Monuments et des Sites – Gewestelijke Overheidsdienst Brussel, Directie Monumenten en Landschappen
Marc Lodewijckx, Onderzoekseenheid Archeologie, KU Leuven
Claire Massart, Musée royaux d'Art et d'Histoire - Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis (Bruxelles - Brussel)
Nicolas Paridaens, Centre de Recherches en Archéologie et Patrimoine, Université libre de Bruxelles (Bruxelles)
Alain Vanderhoeven, Agentschap Onroerend Erfgoed, Vlaamse Overheid (Brussel)
Fabienne Vilvorder, Centre de Recherches en Archéologie nationale, Université Catholique de Louvain (Louvain-la-Neuve)

Contact

Nicolas Paridaens (nicolas.paridaens@ulb.ac.be), Centre de Recherches en Archéologie et Patrimoine (CReA-Patrimoine) CP175 - Université libre de Bruxelles, 50 av. F. Roosevelt, B-1050 Bruxelles

Impression

Presses Universitaires de Bruxelles a.s.b.l. - Université libre de Bruxelles, 42 av. Paul Héger, B - 1050 Bruxelles

http://signaromana.wordpress.com

Les notices engagent la seule responsabilité de leur(s) auteur(s).
Ieder auteur is verantwoordelijk voor de inhoud van zijn of haar artikel.

ISSN 2034-8746

SOMMAIRE / INHOUD

Villa gallo-romaine de Mageroy : aperçu des campagnes 2012 et 2013 5
Jean-François Baltus, François Casterman & Benoît Halbardier

Gallo-Romeinse bewoning te Poperinge, Sappenleen (Gem. Poperinge, W-Vl) 11
Floris Beke, Peter Hazen, Dimitri Teetaert & Louise Ryckebusch

Un site du Haut-Empire à Ittre « Ferme du Mortier » 17
Dominique Bosquet, Nicolas Authom, Frédéric Hanut, Olivier Collette, Marie-Laure Van Hove, Charlotte Van Eetvelde, Pierre-Benoît Gérard & Martin Zeebroeck

Fragmenten van een zgn. "EBΛRΛS" –beker uit Brecht 27
Maarten Bracke, Sofie Scheltjens, Kris Van Quaethem & Wim De Clercq

Gallo-Romeinse en Karolingische bewoningssporen in Kuurne – Pouckeweg (O.-Vl.) 31
Jordi Bruggeman, Bénédicte Cléda, Lies Dierckx & Natasja Reyns

Les fibules en contexte funéraire dans le nord-est de la Gaule durant le Haut-Empire : quelques chiffres 37
Maxime Callewaert

Un établissement rural antique à Saint-Laurent « La Lue », près de Charleville-Mézières (département des Ardennes, France) 47
Gael Cartron

Nieuwe vondsten en inzichten met betrekking tot de "MHF"-stempels te Tongeren 51
Tim Clerbaut & Roderick C.A. Geerts

Le décor du grand temple Nord de Tongres 55
Catherine Coquelet, Guido Creemers & Roland Dreesen

Een scherpere datering voor de bouw van de Romeinse tempel aan de Keverstraat, Tongeren. Het waterbekken WP4SP1 65
Peter Cosyns, Veronique Guillaume, Emmy Nijssen & Nelly Venant

Études bioarchéologiques de la nécropole à incinération romaine de Messancy (Prov. de Luxembourg) 75
Koen Deforce, Fabienne Pigière, Caroline Polet, Jessica Cerezo-Roman, Frédéric Hanut, Mircea Udrescu & Wim Van Neer

Het Gallo-Romeins grafveld van Oostrozebeke Spookkasteel/Leegstraat 77
Nele Eggermont & Wim De Clercq

Paléométallurgie du fer et habitats dans la vallée du ruisseau de Baelen (commune de Baelen, province de Liège). Recherches 2010-2013 81
Heike Fock, Sophie de Bernardy de Sigoyer, Denis Henrard & Olivier Collette

Het pottenbakkersatelier aan de Beukenbergweg te Tongeren 89
Roderick Geerts, Else Hartoch & Fabienne Vilvorder

Wonen, werken en begraven aan de Beukenbergweg te Tongeren 97
Peter L.M. Hazen & Anouk H.A.P. Veldman

Laat-Romeinse bewoning aan de Rode Rokstraat te Kuringen (Hasselt) 103
Peter L.M. Hazen

Découverte d'habitations gallo-romaines en bordure de la rue de la Semois à Arlon 107
Denis Henrotay

La villa gallo-romaine du Clavia (Ohey/Évelette) 111
Sophie Lefert

Les tambourins à sonnailles en milieu funéraire dans le nord de la Gaule 115
Samuel Lelarge & Erika Weinkauf

Céramique et alimentation en Gaule du Nord. Trois siècles d'acculturation des populations dans les régions de Bavay, Tournai et Tongres : résultats et perspectives. 123
Annick Lepot

Les thermes de la villa gallo-romaine de Malagne - une reconstitution virtuelle 131
Raphaël Nys

Le sanctuaire gallo-romain de « La Taille Marie » à Aiseau-Presles (Ht). Troisième campagne de fouilles (2013) 133
Nicolas Paridaens & Antoine Darchambeau
avec la collaboration de Stéphane Genvier, Claude Jacques & Fanny Martin

Op het Romeinse platteland: een gehucht te Leeuwergem (Zottegem, O.-Vl.) 141
Ruben Pede, Sigrid Klinkenborg, Jonathan Jacops & Bart Cherretté

Een opmerkelijk *dolium* te Ruien (Kluisbergen, O.-Vl.) 145
Ruben Pede & Johan Deschieter

Van soldaat tot molenaar: de herinterpretatie van enkele 'speerpunten' uit Vlaamse context 151
Sibrecht Reniere, Tim Clerbaut, Johan Deschieter & Guido Cuyt

Méthodologie et essai de détermination de constitution de terroirs géochimiques : application aux céramiques communes d'ateliers du Nord de la Gaule 157
Samantha Rekk, Dominique Laduron & Johan Yans

Een vroeg-Romeins babyskelet te Tongeren 167
Patrick Reygel

Archeologisch onderzoek 2012-2013 in de ***vicus*** van Grobbendonk (Antw.) 171
Natasja Reyns & Jordi Bruggeman

Romeinse dakpanoven(s) in de regio van Pellenberg (gem. Lubbeek, prov. Vlaams-Brabant) 175
Nick Van Liefferinge

Un plat ovale en alliage cuivreux du IIIe siècle provenant du Trou de Han (Nr.) 177
Eugène Warmenbol & Marie-Thérèse Raepsaet-Charlier

Auteurs 183

Het pottenbakkersatelier aan de Beukenbergweg te Tongeren

Roderick Geerts, Else Hartoch & Fabienne Vilvorder

Tongeren als productieplaats

Dat in Tongeren aardewerk geproduceerd werd, is reeds bekend. De voorbije decennia kwamen in de stad namelijk diverse malen misbaksels en fragmenten van ovenstructuren aan het licht en werd de lokale productie in de loop der tijd als dusdanig herkend. Tot grote spijt van generaties archeologen konden in Tongeren door omstandigheden de gevonden resten van ovenstructuren nooit systematisch worden onderzocht. Tot in 2013, toen naar aanleiding van de uitbreidingplannen van de VIIO Humaniora, aan de Beukenbergweg een terrein van ongeveer 2600 m^2 werd opgegraven. Al snel werd tussen andere Romeinse sporen een pottenbakkersatelier zichtbaar.[1] Een algehele verrassing bleek deze vondst niet: W. Vanvinckenroye duidde reeds in 1975 een productieplaats aan ter hoogte van de Beukenbergstraat/-weg[2], waar eerder kuilen met grijs aardewerk werden ontdekt (fig. 1).[3]
Het in Tongeren geproduceerde aardewerkrepertorium is inmiddels goed gekend en bestaat uit tafelwaar (vnl. bekers en schenkgerei), aardewerk dat de Mediterrane eet- en drinkcultuur weerspiegelt (vnl. kruiken, kruikamforen, voorraadpotten en *mortaria*), kookwaar (kookkannen, kookpotten, kookkommen) en tot slot recipiënten met diverse functies (waaronder cultusaardewerk) zoals wierrookkelken,bekkens en *balsamaria*. Opmerkelijk zijn de vormelijke overeenkomsten met het in Keulen geproduceerde vormenspectrum.[4]

Het pottenbakkersatelier aan de Beukenbergweg

Het pottenbakkersatelier is gesitueerd aan de noordgrens van de stad. Het plateau waarop Tongeren is gesticht kenmerkt zich aan deze zijde van de stad door een relatief steil verloop. Bij de inrichting van het atelier werd duidelijk rekening gehouden met de natuurlijke ondergrond en het reliëf (fig. 2): enerzijds zijn de ovens op het hoogst gelegen deel van het terrein in de natuurlijke leembodem[5] ingegraven, anderzijds zijn achtereenvolgens vier waterputten in de lager gelegen delen aangelegd. Hoewel verder natuurwetenschappelijk onderzoek dit nog moet bevestigen, lijken de ondiep gelegen groene klei (Tongeren Groep, Formatie van Borgloon, Lid van Henis) en het dagzomend wit zand (Rupel Groep, Formatie van Bilzen, Lid van Berg)[6] ter hoogte van het pre-Flavische loopvlak ook lokaal gewonnen te zijn. Tevens zijn tussen de waterputten en de pottenbakkersovens enkele kuilen aangetroffen gevuld met *strata* gelijkaardige groene klei weliswaar vermengd met zand, hetgeen allicht wijst op een lokale herkomst. Eén van de vier waterputten behorend tot het atelier is gegraven tot in deze groene kleilagen.

De periode waarin dit atelier actief was, is goed te bepalen: het geproduceerde aardewerk past precies in het aardewerkrepertoire uit horizon VI van X. Deru[7], wat overeenkomt met de periode 65/70 – 85/90 n. Chr. Deze datering wordt bevestigd door de gebruiksduur van waterput 1: dendrochronologisch onderzoek heeft namelijk aangetoond dat het eiken constructiehout in het jaar 71 n. Chr. werd gekapt. Het scherfmateriaal daarenboven, waaronder vijf *terra sigillata* stempels, laat zien dat de waterput waarschijnlijk tussen 85 en 90 n. Chr. is opgevuld. Op basis van deze dateringen lijkt het atelier ingericht na de Bataafse Opstand en de daarmee gepaard gaande stadsbrand in Tongeren.[8] De productie loopt tot ca. 85/90 n. Chr.

1 Hazen in deze bundel.

2 Vanvinckenroye 1975, kaart als bijlage bij publicatie.

3 Het symbool op de kaart van W. Vanvinckenroye staat echter net iets te zuidelijk weergegeven en had bij de knik in de weg moeten staan. Het was op deze plaats dat bij de aanleg van de vleugel van het schoolgebouw in de jaren '50 van de vorige eeuw, kuilen met scherven werden aangesneden. Misbaksels kwamen eveneens aan het licht bij de aanleg van het noordelijke deel van het schoolgebouw in 1964, maar deze bouwput mocht echter niet verder worden onderzocht. Aan de overzijde van de Beukenbergweg zijn in 2004 bij een opgraving ook enkele misbaksels aangetroffen in een beerput uit in de 2de helft van de 1e eeuw n. Chr. (Box J. persoonlijke mededeling).

4 Vilvorder *et al.* 2010.

5 De leemgronden uit de leemstreek zijn bodems die door verwering ontstaan zijn uit loess. Bron: Deckers 2012.

6 Met dank aan R. Dreesen, geoloog. Databank Ondergrond Vlaanderen https: //www.dov.vlaanderen.be

7 Deru 1996, p. 171-172.

8 Vanderhoeven 2013.

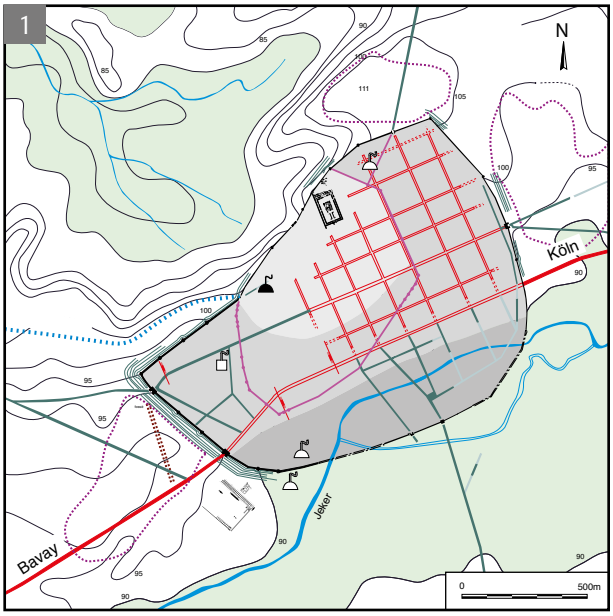

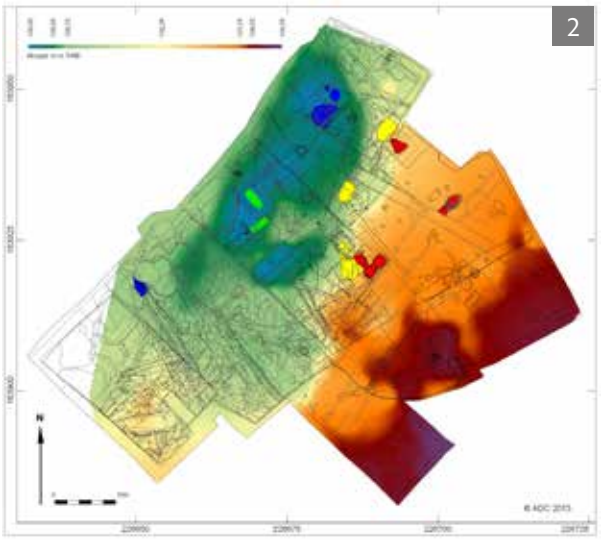

Fig. 1. De antieke stad Tongeren met de localisatie van de pottenbakkersateliers. In het zwart het atelier aan de Beukenbergweg (DAO: CRAN/UCL).

Fig. 2. De locatie van de ovens (oranje) en afvalkuilen (donkergroen) aan de rand van het plateau. In de lager gelegen zone zijn de kleikuilen (KLK: lichtgroen), een eventuele kleiwinningskuil (KLW: lichtgroen) en waterputten (blauw) zichtbaar.

Fig. 3. Overzichtsfoto van één van de ovens met linksvoor de bijbehorende afvalkuil met misbaksels.

Fig. 4. Coupefoto van een afvalkuil, linksboven is de kamer van de bijbehorende oven nog net zichtbaar.

De ovenconstructies

In totaal bestaat het atelier uit vier pottenbakkersovens. Deze ovens zijn niet gelijktijdig in gebruik geweest: het aardewerkassemblage is per oven verschillend en twee ovens zijn op dezelfde plaats over elkaar heen gebouwd. Al deze ovens zijn volgens eenzelfde procedé gebouwd (fig. 3). Deze gedeeltelijk ingegraven ronde tot licht ovale ovens bestaan uit twee niveaus: de stook- en de bakruimte die gescheiden zijn door een geperforeerde vloer. Bij geen enkele oven is echter de vloer of de koepel bewaard gebleven. Deze typisch Gallo-Romeinse ovens[9] zijn gekenmerkt door een verticale luchttrek: de hete lucht gaat van de haard door het stookkanaal en de stookkamer om dan door de tochtgaten van de geperforeerde vloer naar de hoger gelegen bakkamer te stijgen. In het algemeen is de geperforeerde vloer bij de meeste ovens ondersteund door een centrale tong die aan de achterzijde is vastgehecht aan de ovenwand. Bij drie van de pottenbakkersovens was de centrale tong nog intact, bij de vierde was deze verstoord door een later spoor. De ovens op deze site hebben een bakkamer met een diameter van ongeveer 1,75 m en een stookkanaal met een lengte van 0,60 tot 0,70 m. De stookkuil voor de oven varieert in lengte tussen 1 en 2 m.

Nabij drie van de vier ovens zijn twee grote afvalkuilen aangetroffen van 2,5 bij 2,2 m en 6,0 bij 3,8 m. Beide kuilen zijn bijna een meter diep en waren opgevuld met meer scherven dan grond (fig. 4). In deze kuilen is alle vaatwerk geworpen dat om diverse redenen niet door de kwaliteitscontrole kwam. Dit varieert van aardewerk met barsten en kleine beschadigingen tot exemplaren die niet helemaal egaal gekleurd waren of waarbij de sliblaag niet goed bleek. De kuilen bevatten eveneens *terra nigra*-misbaksels met een rode kleur. In sommige gevallen zijn de bodems van de potten opzettelijk met een scherp object doorboord alvorens in de afvalkuil te worden geworpen.[10] De inhoud van beide kuilen is gezeefd en in totaal zijn uit elke afvalkuil ongeveer 25.000 scherven verzameld. Deze scherven, samen met de ongeveer 10.000 scherven uit de opvulling van de vier pottenbakkersovens, bieden een mooi overzicht van het aardewerkrepertorium van dit pottenbakkersatelier.

Apotropaïsche terracottalamp

In één van de afvalkuilen kwam naast een grote hoeveelheid schervenmateriaal ook een open terracottalamp aan het licht (fig. 5). Op de bovenkant van de lamp, boven de tuit voor de lont, is een fallus gemodelleerd. Hoewel vergelijkbare afbeeldingen vaker op lampen voorkomen lijkt deze lamp, ten minste wat de vorm betreft, een unicum.[11] Deze lamp is hoogstwaarschijnlijk niet lokaal geproduceerd.

De betekenis is duidelijk apotropaïsch: de fallus is kwaadafwerend en brengt geluk. Hij wordt in het Romeinse Rijk gebruikt om een gunstig verloop van het ambachtelijke proces van de goden te bekomen.[12] Met dezelfde bedoeling zijn er eveneens *graffiti* van fallussen aangebracht op enkele proenen in de ovens van Pont-des-Rèmes (Fr.)[13] en werd in La Graufesenque (Fr.)[14] één van de pottenbakkers jaarlijks verkozen als *flamen* (priester), die de taak had de zegening van de goden af te roepen.

Vergelijkbare vondsten vinden we ook terug bij andere ambachten. Zo brachten de opgravingen in de Spikdorenstraat in Tienen (B.) in 2005, een atelier van bronsgieters uit de 2de eeuw n. Chr. aan het licht. In de wand van de grootste smeltoven werd een fallus in aardewerk aangetroffen. Het voorwerp werd duidelijk in de ovenwand gedrukt en is een afgebroken giettuit van een Niederbieberkan.[15]

Boven de mond van een broodoven in een Pompeiiaanse bakkerij behorend tot de *Casa di Pansa*, plaatste de eigenaar een plaat in terracotta met een fallus vergezeld van het opschrift *HIC HABITAT FELICITAS* ("hier heerst geluk").[16] Een gemetst bassin aan de ingang van een textiel-/stoffenverversatelier langs de *via dell'Abbondanza* is voorzien van twee fallussen: een gevleugelde fallus in een *aedicula*

9 Dufaÿ 1996, p. 297-312, Type II-O-1.
Dit type oven komt veelvuldig voor: een overzicht voor Wallonië zie Brulet 2008, p. 222-224; voor Vlaanderen zie Martens & Magerman Onderzoeksbalans: https://onderzoeksbalans.onroerenderfgoed.be/onderzoeksbalans/archeologie/romeinse_tijd/bronnen/archeologisch/civiele_nederzettingen/vici.
Een algemeen beeld voor *Gallia Belgica* en *Germania Inferior* wordt geschetst in Clerbaut 2010.

10 Zoals ook waargenomen bij de pottenbakkersovens te Famars (Fr.): Willems 2013, p. 130-131.

11 Een ander voorbeeld van een enkele terracotta lamp met fallus op de spiegel behoort tot de Borgia collectie, Luseo Archeologico Nazionale, inv. Nr. 27867: Augusteïsch, Varone 2001, p. 21, fig. 13.

12 Clarke 2003, p. 97-103; J.R. Clarke (persoonlijke mededeling); Varone 2001, p. 15-26.

13 Chenet & Gaudron 1955, p. 89, fig. 41 (f) & p. 92, fig. 44 (f).

14 Mees 2012, p. 41-57.

15 Oelmann 1914, p. 55, fig. 34, Typus 56; Martens *et al.* 2006, p. 37-39; Martens 2013, p. 24-26; p. 26, fig. 1.6.

16 Clarke 2003, p. 99, p. 102-103, fig. 68-69; Varone 2001, p. 16, fig. 4.

Fig. 5. De open terracottalamp met daarop een gemodelleerde fallus.

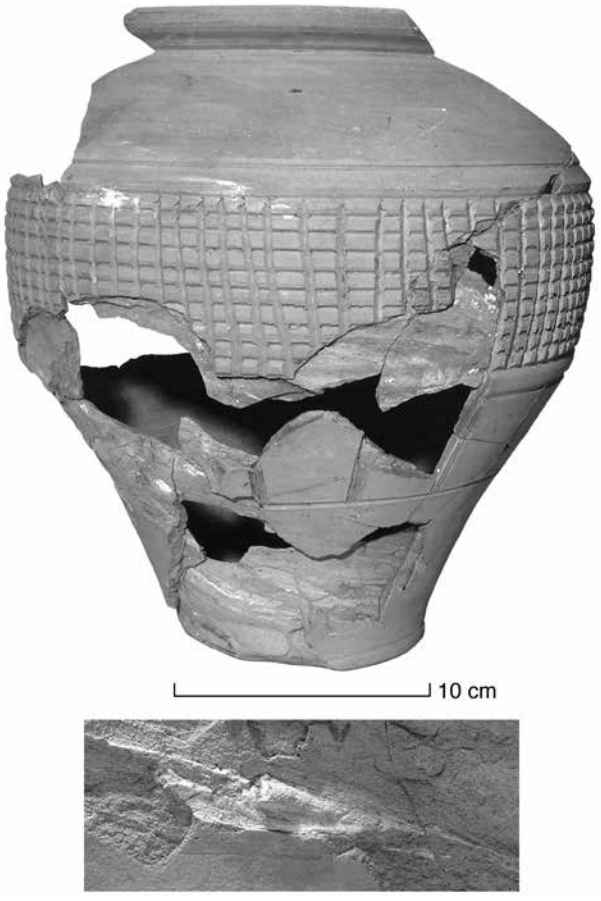

Fig. 6. Pot in *terra rubra* type Deru P10.

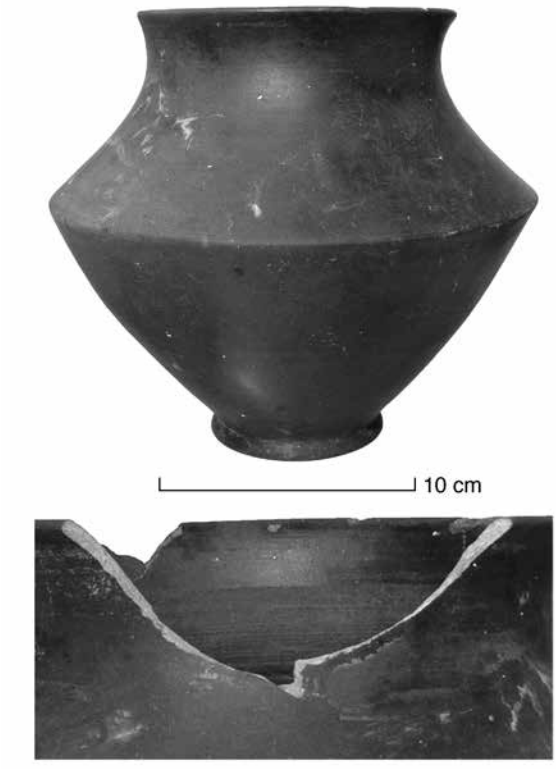

Fig. 7. Pot in *terra nigra* type Deru P54.

en een horizontaal geöriënteerde fallus in reliëf.[17] Het is nog steeds in diezelfde kwaadafwerende en voorspoedbrengende betekenis dat we ook de fallus op een maalsteen (loper/*catillus*) uit Ingolstadt-Etting (D.) mogen interpreteren: bij het afwerken van het bovenvlak werd een fallus uitgespaard.[18] Op de muur van een *taberna lusoria* in Pompeii uit de 1ste eeuw n. Chr. hangt eveneens een terracottaplaat met een fles links en rechts geflankeerd door twee fallussen.[19] Het verbaast ons dus niet van de fallus als drager van apotropaïsche krachten terug te vinden in verschillende ambachtelijke contexten.

De aardewerkproductie

Het algemene beeld dat hier wordt geschetst van de aardewerkproductie steunt voornamelijk op het schervenmateriaal afkomstig uit de twee afvalkuilen, aangetroffen nabij drie van de vier ovens.
De pottenbakkers hebben een zandige klei met een een belangrijk gehalte aan ijzeroxyde gebruikt, wat resulteert in een rode kleur bij een bakking op wijze A (een *stricto sensu* reducerende bakking en oxyderende afkoeling). Hoewel de overgrote meerderheid van de Tongerse aardewerkproductie uit gesmookt aardewerk bestaat, gekenmerkt door een lichter of donkerder bruinig laagje op het oppervlak, werd deze techniek nog niet toegepast in dit atelier. We zien dat de kookwaar die behoort tot de set keukenaardewerk Tongeren BII nog steeds gebakken wordt op wijze B (een *stricto sensu* reducerende bakking en reducerende afkoeling). Dit is niet meer het geval vanaf de kookwaar behorend tot de set Tongeren BIII. Het aardewerk, dat de Mediterrane eet- en drinkcultuur weerspiegelt waaronder kruiken, voorraadpotten, *mortaria* en *dolia*, is voorzien van een bleke crème-kleurige deklaag die de rode kleur van het aardewerk verhult. De pottenbakkers hebben dus hun toevlucht gezocht tot een klei waarvan we – nog voor de analyses zijn uitgevoerd – vermoeden dat ze kaolinisch is. In bepaalde gevallen vinden we deze witte klei in een draderige vorm terug in de pasta van tonvormige *terra rubra*bekers (fig. 6). Opmerkelijk is eveneens de afwerkingskwaliteit van bepaalde *terra nigra*vormen waarvan de wanden zorgvuldig zijn gepolijst (fig. 7).

De productie van dit eerste systematisch opgegraven atelier van Tongeren, is divers en geeft een goed beeld van het lokale aardewerk dat in omloop is tijdens de 2de helft van de 1ste eeuw n. Chr.
Het repertorium van de Belgische waar bestaat voornamelijk uit potten Deru P10/Ton 1 en Deru P11 (fig. 8, nrs 5 en 6) in *terra rubra* of *terra nigra*. Deze worden aangevuld door de volgende vormen in *terra nigra*: borden Deru A42 en A43 (fig. 8, nrs 1 en 2), potten Deru P49 en P54 (fig. 8, nrs 7 en 8) en flessen toe te wijzen aan het type Deru BT2 (fig. 8, nr. 9). Enkele vormen zijn minder vertegenwoordigd zoals de kom Deru B21, waarvan enkele exemplaren met geperforeerde bodem mogelijk dienst hebben gedaan als zeef (fig. 8, nrs 3 en 4).

Het aardewerk, bestemd voor huishoudelijk gebruik van diverse aard, groepeert vaatwerk dat zijn oorsprong vindt in de Mediterrane traditie. Deze groep is hoofdzakelijk vertegenwoordigd door kruiken type Ton 21/*Hofheim* 50 (fig. 9, nr. 12) die het meest voorkomen en van de types Gose 374 (fig. 9, nr. 13) en Gose 372 (fig. 9, nr. 14). Kleine enigmatische amforen type Gauloise 15 (fig. 9, nrs 10 et 11) zijn eveneens aanwezig. Deze amforen kennen slechts een beperkte verspreiding binnen een straal van 40 km rond de hoofdplaats van de civitas.[20] De productie van de voorraadpotten, type Ton 28/ Vanvinckenroye 357 (fig. 9, nr. 16) en de *mortaria*, type Stuart 149B (fig. 9, nr. 17), zijn evenmin verwaarloosbaar. Onder de diverse vormen springen onder andere de *balsamaria* type Ton 73 (fig. 9, nr. 15) in het oog.
De kookwaar behoort tot de set keukenaardewerk Tongeren BII met kookpotten Ton 39/ Vanvinckenroye 466 (fig. 10, nr. 18) gekenmerkt door een grote variëteit aan randen (die nog verder onderzocht zullen worden), kookkommen van het type *cacabus* Ton 50/ Vanvinckenroye 498 (fig. 10, nr. 19), kookkommen die de inheemse traditie verderzetten Ton 46/ Vanvinckenroye 61 (fig. 10, nr. 20), oorpotten Ton 33/ Vanvinckenroye 489 (fig. 10, nr. 21) en een indrukwekkende hoeveelheid deksels.

De ambachtslieden die, nog vóór de bouw van de eerste stadsomwalling en het aquaduct, hun atelier hebben ingericht in de noordoost-rand van de *civitas*hoofdplaats, behoren tot de eerste generatie Gallo-Romeinse pottenbakkers van Tongeren. De volgende generatie zal te maken krijgen met de toestroom van de Rijnlandse fijne waar op de markten binnen de *civitas* en zal zich de bruinkleurige kookwaar naar Mediterrane traditie eigen maken met de set Tongeren BIII en het gesmookt aardewerk.

17 Clarke 2003, p. 99-101, fig. 66-67; Varone 2001, p. 17, fig. 8.

18 Thüry 2009, p. 12-13, fig. 14.

19 Varone 2001, p. 16, fig. 3.

20 Baudoux *et al.* 1998.

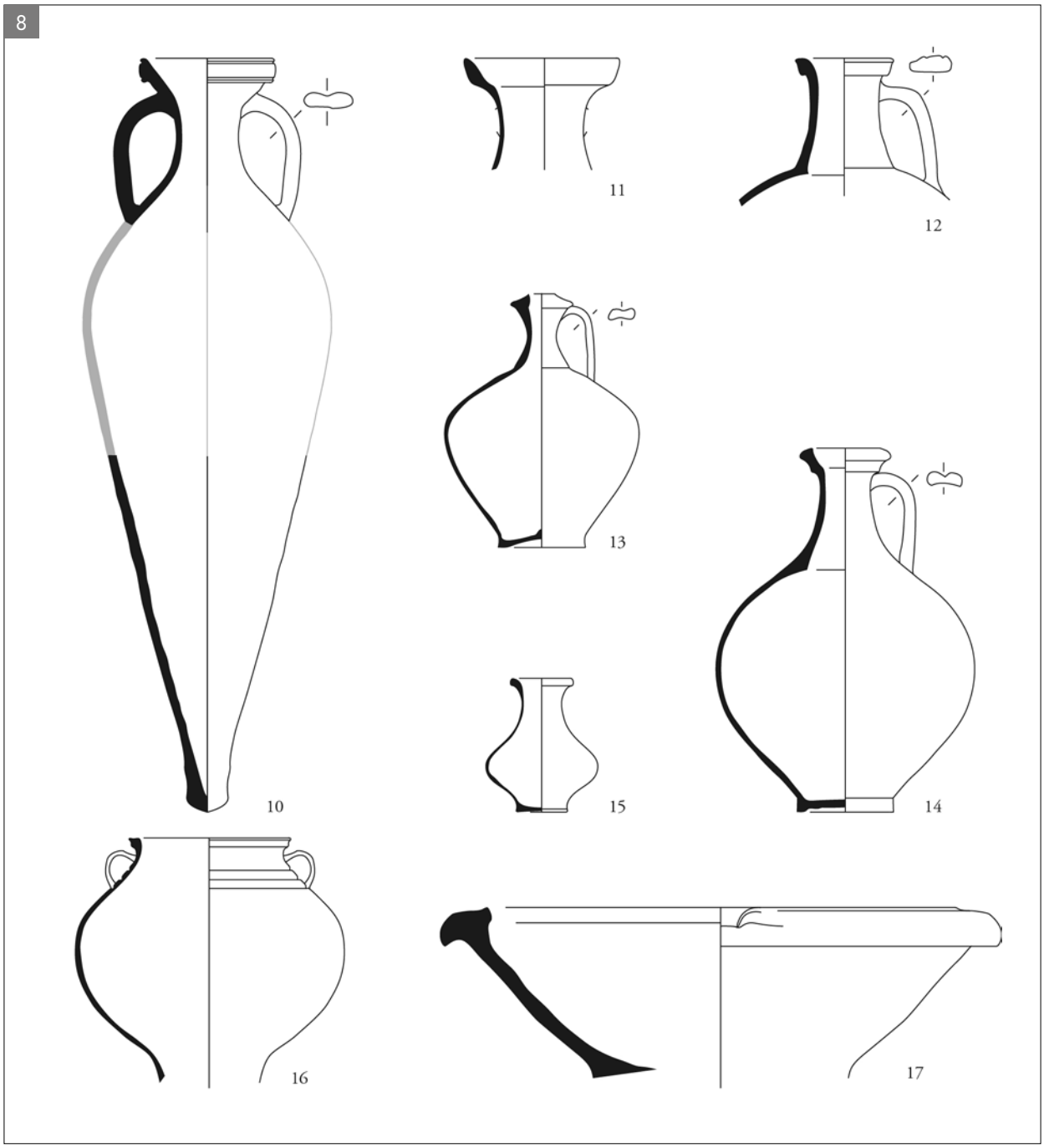

Fig. 8. De Belgische waar (¼).
Fig. 9. Amforen, kruiken, *balsamarium*, voorraadpot en *mortarium* (¼).
Fig. 10. De set keukenaardewerk Tongeren BII (¼).

9

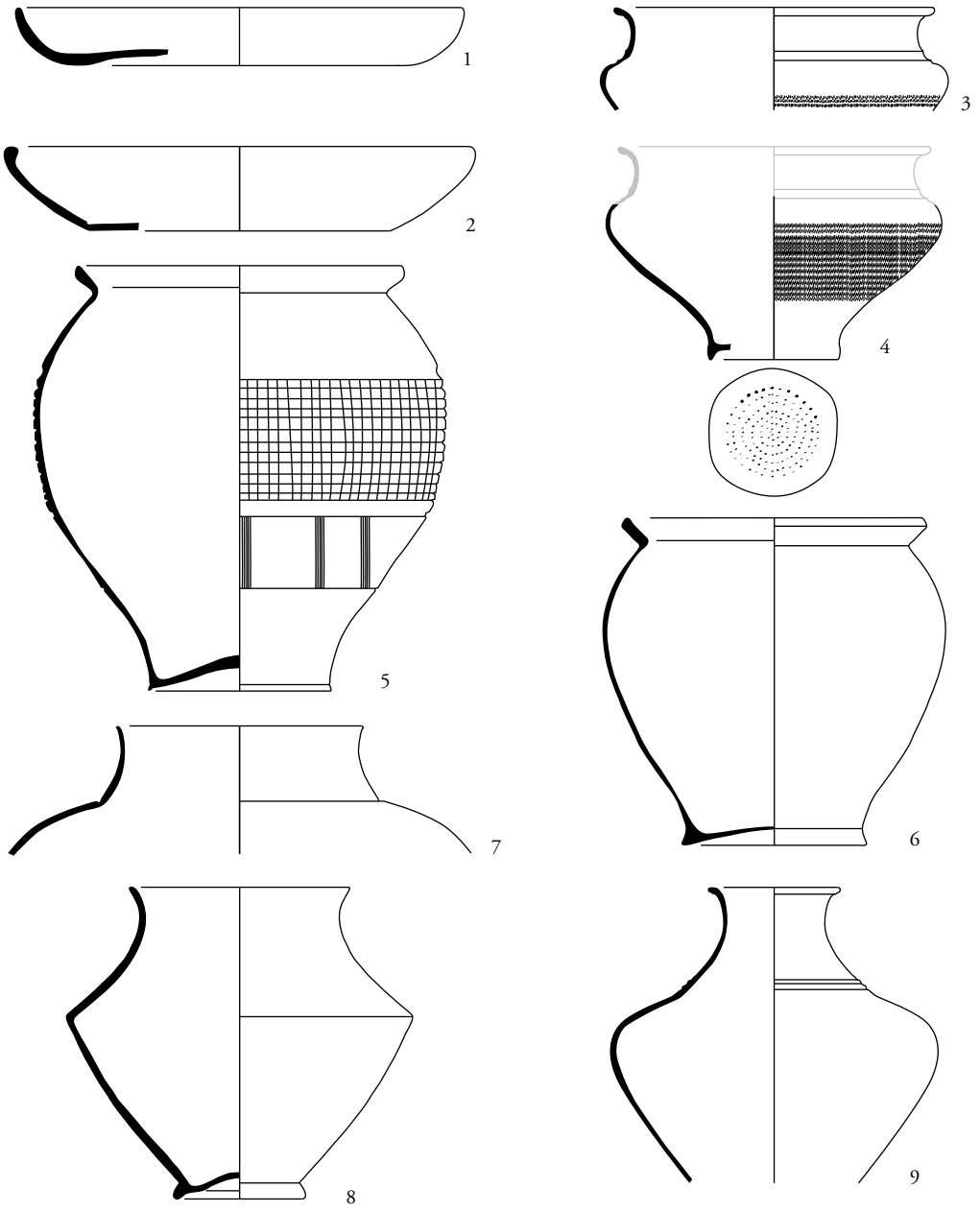

10

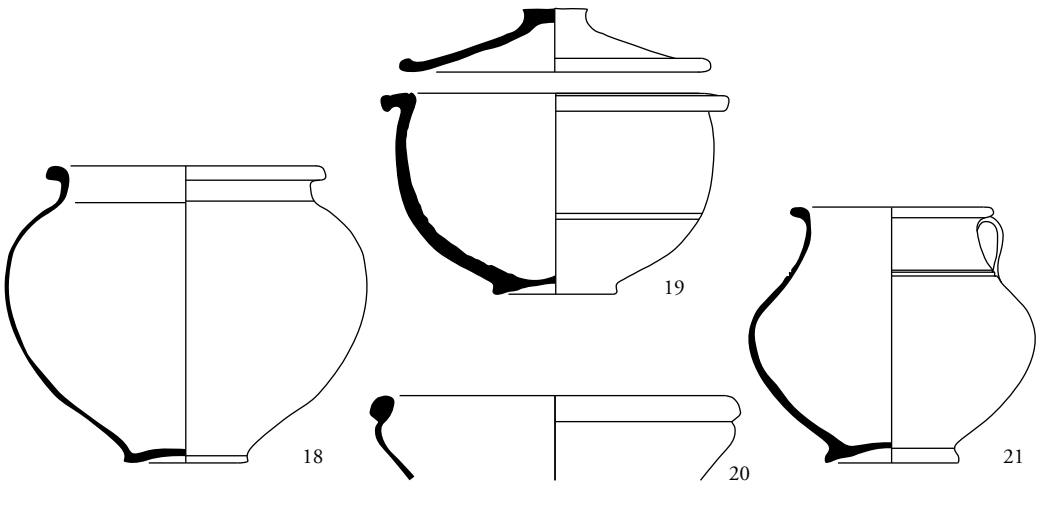

Bibliografische afkortingen

Deru = Deru 1996.
Gose = Gose 1976.
Hofheim = Ritterling 1913.
Stuart = Stuart 1977.
Ton = Vilvorder *e.a.*, 2010.
Vanvinckenroye = Vanvinckenroye 1991.

Bibliografie

Baudoux J., Bocquet A., Brulet R., Laubenheimer F., Marlière E. & Vilvorder F., 1998. *La production des amphores dans l'Est et le Nord des Gaules. Typologie et caractérisation physico-chimique*. *In*: Laubenheimer F. (dir.), Les amphores en Gaule. Production et circulation *2*, Presses Universitaires Franc-Comtoises, p. 11-48 (Série Amphores).

Brulet R. (dir.), 2008. *Les Romains en Wallonie*, Racine, Bruxelles.

Chenet G. & Gaudron G., 1955. *La céramique sigillée d'Argonne des IIe et IIIe siècles*, Paris, (Supplément à Gallia, 6).

Clarke J.R., 2003. *Roman Sex 100 BC-AD 250*, New York.

Clerbaut T., 2010. *Een inleiding tot de Gallo-Romeinse pottenbakkersovens in Gallia Belgica en Germania Inferior: Inventaris, spreiding en morfologie*. Onuitgegeven masterscriptie Universiteit Gent, Gent.

Databank Ondergrond Vlaanderen https://www.dov.vlaanderen.be

Deckers J., 2012. *Regionale Bodemkunde*, KULeuven.

Deru X., 1996. *La céramique Belge dans le nord de la Gaule. Caractérisation, chronologie, phénomènes culturels et économiques*, Louvain-la-Neuve (Publications d'Histoire de l'Art et d'Archéologie de l'Université catholique de Louvain, 89).

Dufaÿ B., 1996. Les fours de potiers gallo-romains: synthèse et classification. Un nouveau panorama, *Société Française d'Étude de la Céramique Antique en Gaule, Actes du Congrès de Dijon,* Marseille, p. 297-312.

Gose E., 1984. *Gefässtypen der römischen Keramik im Rheinland*, Cologne. (4de editie)

Hazen P.L.M. & Veldman H.A.P. in voorbereiding. *Tongeren Beukenbergweg. Een archeologische opgraving*, Amersfoort (ADC Rapport).

Martens M., Debruyne T., Van den Vonder I. & Pauwels D., 2006. Een Gallo-Romeins gebouw met pyrotechnische ateliers en een fallus in de spikdoornstraat in Tienen, *Romeinendag-Journée d'archéologie romaine 2006*, Gent, p. 37-39.

Martens M., 2013. *Transformation of cultural behaviour by comparative analysis of material culture assemblages. Life and culture in the Roman small town of Tienen*. Onuitgegeven doctoraatsverhandeling, Vrije Universiteit Amsterdam.
http: //dare.ubvu.vu.nl/bitstream/handle/1871/39281/cover.pdf?sequence=6

Mees A.W., 2012. *The portrait of the potter Calus: a potter priest at la Graufesenque* ? *In*: Bird D.G. (red.), Dating and Interpreting the Past in the Western Roman Empire. Essays in Honour of Brenda Dickinson, Oxford, p. 41-57.

Oelmann F., 1914. *Die Keramik des Kastells Niederbieber. Materialien zur römisch-germanischen Keramik* I, Bonn (1968).

Ritterling E., 1913. *Das frührömische Lager bei Hofheim im Taunus*, (Annalen des Vereins für Nassauische Altertumskunde und Geschichtforschungen, 40), Wiesbaden.

Stuart P., 1977. *Gewoon aardewerk uit de Romeinse legerplaats en de bijbehorende grafvelden te Nijmegen*, (Beschrijving van de verzamelingen in het Rijksmuseum G.M. Kam te Nijmegen, 6), Leyde.

Thüry G.E., 2009. *Amor au nord des Alpes. Sexualité et érotisme dans l'Antiquité romaine,* Avanches (Documents du Musée romain d'Avenches, 18).

Vanderhoeven A., 2013. *Die römische Stadt Tongeren*. *In*: von Haehling R. & Schaub A. (Hrsg.), Römisches Aachen, Archäologisch – historische Aspekte zu Aachen und der Euregio, Schnell & Steiner, p. 387-411.

Vanvinckenroye W., 1975. *Tongeren Romeinse stad*, Tongeren (Publicaties van het Provinciaal Gallo-Romeins Museum te Tongeren, 23).

Varone A., 2001. *Erotism in Pompeii*, Los Angeles, California.

Vilvorder F., Hartoch E., Vanderhoeven A. & Lepot A., 2010. La céramique de Tongres, quatre siècles de production d'un *caput civitatis*, *Société Française d'Étude de la Céramique Antique en Gaule, Actes du Congrès de Chelles,* Marseille, p. 241-256.

Willems S., 2013. *La céramique témoignage de rituels*. *In*: Clotuche R. (dir.), La ville antique de Famars, Service archéologique de Valenciennes, p. 130-131.